

Зоя Омельченко, Олена Важеніна
УДК 378.091.3: 81'367.624

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРИСЛІВНИКА У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті подано методичні рекомендації щодо подолання труднощів під час вивчення прислівників у вищій школі.

Ключові слова: прислівник, морфологічні типи прислівників, спосіб творення.

В статье даны методические рекомендации относительно преодоления сложностей во время изучения наречия в высшей школе.

Ключевые слова: наречие, морфологические типы наречий, способ образования.

In the article methodical recommendations are given in relation to overcoming of complications during the study of adverb at higher school.

Keywords: adverb, morphological types of dialects, method of education.

Проблема вивчення прислівника як у вищій, так і середній школі не втрачає своєї актуальності, оскільки, на нашу думку, ця частина мови засвоюється студентами чи не найскладніше. На особливу увагу заслуговує вивчення прислівника з урахуванням його різнобічної сутності, властивих йому семантичних, словотвірних та морфологічних особливостей.

В українській лінгводидактиці є низка праць, у яких розглядаються окремі аспекти вивчення прислівника (П. І. Білоусенко, М. Т. Доценко, М. А. Жежеря, Д. М. Кравчук, В. М. Русанівський, П. М. Лішук, М. Г. Стельмахович, В. Ю. Франчук, Н. С. Черноусова, Я. С. Шлаган, І. П. Юшук), звертається увага на вивчення прислівника в діалектних умовах (Ф. Й. Бабій, Г. О. Козачук), на наголошування прислівників (В. М. Вінницький, В. Ю. Гальчук, К. Іваночко), висвітлюються питання словотвору прислівників (І. М. Уздиган, Г. М. Мукан).

Однак складність проблеми, яка пояснюється багатогранністю самого прислівника, підтримує інтерес до вдосконалення методики його вивчення. Особливо це актуально в умовах кредитно-модульної системи навчання, коли зростає самостійність студентів у набутті знань, а відповідно з'являється широке поле для науково-методичних пошуків кожного викладача.

Мета пропонованої статті – охарактеризувати труднощі, що виникають під час вивчення прислівника, і з'ясувати шляхи їх подолання.

Найперша складність полягає в опрацюванні лексико-граматичних розрядів прислівників. Під час їх вивчення слід звернути увагу на розрізнення якісно-означальних прислівників та прислівників способу дії. Якісно-означальні прислівники звичайно утворюються від відповідних якісних прикметників. Морфологічними показниками виступають суфікси **-о** та **-е**: *затишно* від *затишний*, *зручно* від *зручний*, *охоче* від *охочий*, *напевно* від *напевний*.

Треба звернути увагу на прислівники мети та причини, оскільки вони нечисленні. Найуживаніші прислівники причини: *спросоння*, *ненароком*, *спересердя*, *зозла*, *чому*, *чомусь*, *знічев'я*. Найуживаніші прислівники мети: *навмисне*, *наперекір*, *навіщо*, *нащо*, *назло*. Прислівник *зопалу* може визначатись і як причиновий, і як прислівник мети.

Необхідно розрізняти морфологічні типи та способи творення прислівників. Визначити морфологічний тип означає встановити, від якої частини мови походить прислівник. Визначення способу творення має на меті з'ясувати, яким з чотирьох способів (морфологічним, морфолого-синтаксичним, лексико-синтаксичним, лексико-семантичним) утворений прислівник. При цьому прислівники одного морфологічного типу можуть відрізнятися способом словотвору. Так, прислівники *утрьох* та *тричі* належать до одного морфологічного типу (обидва відчислівникові), але утворені різними способами словотвору (*утрьох* – морфолого-синтаксичним, *тричі* – морфологічним суфіксальним). Прислівники можуть належити до певного морфологічного типу, отже, історично походити від певної частини мови, але у сучасній українській мові належати до непохідних. Так, прислівники *коли*, *там*, *тут* мають займенникові корені, але у сучасній українській мові вони належать до непохідних, отже, спосіб творення їх не визначається.

Морфологічні типи прислівників:

- прикметникові: *здавна*, *наново*, *зблизька*, *помалу*, *тепло*;
- іменникові: *вдень*, *вгору*, *навхрест*, *зверху*, *вечорами*, *боком*;
- займенникові: *потім*, *коли*, *так*, *там*, *тоді*, *звідки*;
- числівникові: *утрьох*, *двічі*, *тричі*, *вперше*;
- дієслівні: *нехотя*, *загодя*, *сидьма*, *пошепки*.

Способи творення прислівників:

- морфологічний: *віднині*, *будь-коли* (префіксальний), *двічі*, *безпідставно* (суфіксальний), *по-домашньому*, *по-українськи*

(префіксально-суфіксальний), *як-небудь*, *колись* (постфіксальний), *тишком-нишком*, *босоніж* (словоскладання);

– морфолого-синтаксичний (адвербіалізація): *потиху*, *знову*, *вщент*, *вголос*, *вдруге*, *усемеро*, *внічию*;

– лексико-синтаксичний: *сьогодні*, *запанібрата*, *утридорога*, *натщесерце*.

Слід мати на увазі, що прислівники з однаковими словотвірними показниками можуть бути утворені різними способами: *тихо* – морфолого-синтаксичний, *безперешкодно* – морфологічний суфіксальний.

Виконуючи морфологічний розбір прислівника, треба звернути увагу на те, що початкова форма не визначається, оскільки це незмінювана частина мови. Ступінь порівняння значення безвідносної міри якості та суб'єктивної оцінки можуть мати лише якісно-означальні прислівники. Вони визначаються, лише коли прислівник має відповідну форму.

Пропонуємо систему тестів до теми «Прислівник», яка ґрунтується на традиційному тлумаченні цієї частини мови.

1. У якому рядку всі прислівники одного розряду за значенням:

- А) надмірно, широко, високо, занадто;
- Б) сумно, абияк, серйозно, близько;
- В) доценту, гуртом, поодиноці, по-українськи;
- Г) пішки, вкупі, навколо, вихром.

2. У якому рядку всі прислівники одного розряду за значенням:

- А) дотепер, аніяк, загодя, часом, вдвічі, тимчасово;
- Б) вгорі, натрое, дотепер, заново, по-братерськи;
- В) нахрапом, навстоячки, самотужки, поодиноці, верхи;
- Г) вдвох, мимохіть, тимчасово, забагато, перегодя.

3. У якому рядку всі прислівники одного розряду за значенням:

- А) навмисне, наперекір, напоказ, навіщо;
- Б) урозтіч, восени, споконвіків, щодня;
- В) всмак, щоночі, вночі, сьогодні;
- Г) спозаранку, зверху, по-моєму, спереляку.

4. Вилучити третє зайве (підкресленням), використовуючи знання поділу прислівників на розряди за значенням:

- А) верхи, тихо, зрадливо;
- Б) навіки, назавжди, напам'ять;
- В) віднині, врешті, звідки;

Г) напوماцки, таємно, просто.

5. У якому рядку всі прислівники вищого ступеня порівняння:

- А) миліше, трохи легше, повільніше, найгірше;
- Б) частіше, ще прозоріше, найніжніше, куди дорожче;
- В) глибше, ще краще, найбільш свідомо, яскравіше;
- Г) голосніше, більш спокійно, ближче, менше.

6. У якому рядку всі прислівники іменникового походження:

- А) оптом, зозулюю, вроздріб, разом;
- Б) смерком, взимку, жартома, гуртом;
- В) часом, рясю, насилу, крадькома;
- Г) вчора, вдосталь, попросту, раптом.

7. У якому рядку всі прислівники дієслівного походження:

- А) лежачи, нехотячи, верхи, бігма;
- Б) захоплююче, загодя, задки, сидьма;
- В) перегодя, чаруюче, пішки, навлежачки;
- Г) сидячи, стоячи, благаюче, мовчки.

8. У якому з наведених рядків усі прислівники належать до одного морфологічного типу:

- А) захоплююче, плавом, вранці, набіло, по-братськи;
- Б) наліво, помалу, начисто, востанне, здавна;
- В) самовіддано, повсякчас, удвох, спершу, уголос;
- Г) давно, безвісти, спіднизу, по-іншому, щодалі

9. У якому з наведених рядків є зайвий прислівник за морфологічним типом:

- А) спросоння, вгору, напам'ять, вночі, верхи;
- Б) взимку, збоку, спіднизу, часом, уголос;
- В) здавна, навхрест, спроста, по-доброму, замолоду;
- Г) вдвох, втретє, вчетверо, спершу, поодинці.

10. У якому рядку всі прислівники утворені одним способом :

- А) задарма, заживо, заодно, запросто;
- Б) подальше, повсякчас, порівно, порізно;
- В) ранком, проїздом, гуртом, боком;
- Г) вдома, скоса, зблизька, відучора.

11. У якому з наведених рядків усі прислівники утворені одним способом:

- А) знадвору, набіло, удвох, тимчасово, переконливо;
- Б) відтоді, босоніж, вчетверо, аніяк, деколи;
- В) сьогодні, утридорога, забагато, по-нашому, спочатку;
- Г) надвечір, напам'ять, наниз, вдень, вголос.

12. У якому рядку складні прислівники утворені одним способом:

- А) легковажно, привселюдно, рівномірно, власноручно;
- Б) стрімголов, босоніж, воднораз, втридорога;
- В) насамперед, голіруч, тимчасово, живосилом;
- Г) дворазово, мимоволі, сьогодні, натщесерце.

13. У якому з наведених рядків усі прислівники утворені морфологічним способом:

- А) праворуч, вночі, проїздом, порожняком, вдвох;
- Б) запанібрата, верхи, натщесерце, тимчасово, втрое;
- В) як-небудь, колись, абиде, талановито, нітрохи;
- Г) вголос, вечорами, весело, по-нашому, спідлоба.

14. У якому рядку всі прислівники утворені за однією словотвірною моделлю:

- А) заблизько, забагато, зашвидко, завчасно;
- Б) по-простому, по-братськи, по-чесному, по-божому;
- В) навдогад, наперекір, навиворіт, навпоперек;
- Г) гоже, добре, найбільше, рішуче.

15. У якому з наведених рядків усі прислівники можуть бути омонімічними зі службовими частинами мови:

- А) надвечір, внічию, тяжко, назустріч, втретє;
- Б) ліворуч, всередині, наперекір, все, просто;
- В) завтра, безвісти, ридма, верхи, згорда;
- Г) спіднизу, передовсім, по-іншому, наїздом, босоніж.

16. У якому з наведених рядків усі прислівники можуть бути однозвучними з відмінюваними частинами мови:

- А) угорі, втретє, по-доброму, наниз, протягом;
- Б) торік, по-твому, тимчасово, захоплююче, нізащо;
- В) проїздом, нехотя, дотепер, спроста, верхи;
- Г) спіднизу, ридма, взимку, післязавтра, миттю.

17. У якому з наведених речень підкреслене слово – не прислівник:

- А) Непереможно прагну я поставить так високо червону коровку, де й сам орел гніздо не сміє звить (Леся Українка).
- Б) Праворуч від греблі з-під млина вода з шумом падає в глибокий яр (А. Головка).
- В) Жартома між двома очами-озерцями, мов човенце хистке, гоїдалось серце (Н Кашук).
- Г) Нарешті машина вискочила на міст Патона (Л. Дмитерко).

18. У якому з наведених речень прислівник виконує іншу, ніж в інших, синтаксичну функцію:

- А) Нерозквітлі дзвоники конвалій безшумно струшували густий настояний аромат (М. Стельмах);
- Б) Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють... (Т. Шевченко);
- В) Плине ущерть налита світлом ріка (О. Гончар);
- Г) Анастасія Філатівна продиктувала завдання додому (Ю. Збанацький).

19. У якому реченні виділене слово – прислівник:

- А) Садочки зеленіють *навкруги* села.
- Б) *Навкруги* багаття любо й мило позбирались друзі.
- В) Падає листя з берези. Все *навкруги* умирає.
- Г) Всі зібралися *навкруги* вогнища.

20. У якому реченні виділене слово не є прислівником:

- А) Так *часом* зірветься з досади слово.
- Б) Буває, *часом* сліпну від краси.
- В) І припадають аж до дороги *часом* покручені роги.
- Г) *Часом* можна висловить пейзажем те, для чого слів нема людських.

Варто наголосити й на тому, що серед граматистів немає єдності у тлумаченні прислівника. Зокрема у питанні про його обсяг. Поширеною є думка, що окремий розряд утворюють модальні прислівники [1; 2; 4; 5]. Зокрема, вчені зазначають, що ці слова, як і обставинні прислівники, вживаються у функції детермінантного другорядного члена речення, виконують, отже, спільну з обставинними прислівниками формально-синтаксичну функцію. Звертається увага на те, що обсяг розряду модальних прислівників ще чітко не окреслений.

Звичайно до них відносять дві групи за значенням:

1. Модальні прислівники зі стверджувальним значенням. Їх ще визначають як слова зі значенням констатувальної модальності: *безумовно, безперечно, звичайно, зрозуміло, правда, розуміється, певна річ, дійсно, без сумніву і под.*

2. Модальні прислівники, що виражають значення можливості, ймовірності, припущення. Це слова зі значенням гіпотетичної модальності: *мабуть, можливо, певно, напевно, ймовірно, здається, видно, вірогідно, очевидно і под.*

Є й широке тлумачення модальних слів, отже, модальних прислівників, згідно з яким до них відносять ще й такі групи:

1. Слова, що виражають емоційне ставлення мовця до висловлюваного: *на щастя, на радість, на жаль, на біду, чого доброго, шкода і под.*

2. Слова, що виражають послідовність думок та різноманітні відношення між їх частинами (узагальнення, уточнення): *словом, нарешті, по-перше, отже, з одного боку, з іншого боку, таким чином, навпаки, виходить, значить і под.*

3. Слова, що вказують на джерело повідомлюваного: *кажуть, на нашу думку, бачу, за словами, як на мене, на мій погляд, по-моєму та ін.*

При цьому мовознавці зазначають, що у сучасній синтаксичній літературі у змісті речення виділяється так звана модусна частина. Модус включає і різноманітні компоненти значення, що відображають позицію суб'єкта мовлення (оцінка, емоційність, часова локалізація висловлювання, вказівка на джерело висловлювання та ін.).

Походять модальні слова від різних частин мови:

- від іменників: *правда, жаль, на диво, на щастя і под.*
- від дієслівних форм: *знаєте, видно, кажуть, здається, бач і под.*
- від прислівників: *неодмінно, нарешті, навпаки і под.*
- від лексикалізованих словосполучень: *може бути, на превеликий жаль.*

В особливий розряд прислівників, предикативних прислівників, частина мовознавців виокремлює невідмінювані слова, які відрізняються від прислівників інших лексико-семантичних груп своєю семантикою стану або його оцінки та синтаксичною функцією, зокрема, головного члена безособового речення [3]: *Так мені хмільно і лагідно так мені (Б. Олійник). Було б тихо, якби минуло лихо (Нар. тв.).* Хоча останнім часом в українському мовознавстві їх нерідко визначають як аналітичні дієслова [2].

Таким чином, вивчення прислівника має ґрунтуватися на комплексному семантико-структурному та функціонально-граматичному аналізі цієї частини мови.

Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 243-273.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. Граматика укр. Мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. . І. Вихованця. – К.: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. – С. 298-327.
3. Коломієць Л. І. , Майборода А. В. Прислівник // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 430-473.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – 2-е вид., перероб. і доп. К. : Вища школа, 1997. – С. 446-454.
5. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 440-444.